

**BÜYÜK ARAP ŞÂİRİ ZUHEYR B. EBİ SULMÂ VE TERCÜME-İ
HÂLİ İLE İLGİLİ KAYNAK VE TETKİKLERİN TENKİDİ
VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yard. Doç. Süleyman TULÜCÜ

ZUHEYR B. EBİ SULMÂ

Zuheyr'in ismi ve umumiyetle kabul edilmiş olan nesebi şu şekildedir: Zuhey b. Ebî Sulmâ (= Rebi'a) b. Riyâh b. Kurre b. el Hâris b. Mâzin b. Halâve b. Sa'lebe...¹. Künyesi Ebû Sulmâ², nisbesi ise el-Muzeni'dir. Aslen, Arap edebiyatı tarihinde, birçok şâir yetiştirmekle meşhur olan ve Necd'de ikamet eden Muzeyne kabilesinden olmakla beraber, 'Abdullâh b. Gatafân kabilesi arasında yetişip büyümüştür. Zuhey'r'in babası, Muzeyne kabilesinin büyüklerinden olan ve Ebû Sulmâ künyesi ile anılan Rebi'a b. Riyâh³'tu. Annesi Zubyân kabilesindendi. Zuhey'r'in aile efradı hep şâirdi. Üvey babası Evs b. Hacer (ölm. M. 620), kız kardeşleri el-Hansâ', Sulmâ ve oğulları Kâ'b (ölm. M. 646) ve Buccyr şiirde şöhret sahibi olmuşlardır⁴.

İçten bir sevgi ile methettiği⁵ koruyucusu Herim b. Sinân (ölm. M. 608'e doğru), her fırsatta, hattâ selâm verdiği zaman ona bir hediye vermeye söz vermiş, bundan çok sıkılan Zuhey'r, Herim'den kaçmağa ve gördüğü zaman ona selâm vermemeğe başlamıştır. Daha sonra Herim'in çocukları şâire: "Senin kasidelerin güzeldi ama bizim hediyelerimiz de onlardan aşağı değildi" deyince, cevap olarak,

(1) Ebû Zeyd el-Kureşî, Cemheretu Eş'âri'l-'Arab, nşr. 'Alî Muhammed el-Becâvî, Kahire 1387/1967, I. 67,178; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Kitâbu'l-Ağâni, nşr. Dârû's-Sekâfe, 3. baskı, Beyrut 1381/1962, X, 298.

(2) İbn Habîb, Kitâbu Kuna's-Şu'arâ' ve Men Galebet Kunyetuhu 'alâ İsmihi, "Nevad'ru'l-Mahtûtât'", VII, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Kahire, 1374/1954, s. 288.

(3) İbnu'l-Enbârî, Şerhu'l-Kasâ'idi's-Seb'î't-Tivâl el-Câhiliyyât, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Kahire 1963, s. 235.

(4) Mahmud Es'ad, İst'âm Tarihi, sad. Ahmed Lütî' Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul 1983, s. 208.

(5) Şerhu Divânı Zuhey'r b. Ebî Sulmâ, nşr. ve şerh: Ahmed Tal'at, Beyrut 1968, mukaddime, s.6.

o: "Artık sizin hediyeleriniz ortada kalmamıştır, lâkin benim şiirlerim lâlâ yaşıyorlar. Onlar öyle şeref elbiseleridir ki zaman eskitemez" demiştir⁶.

Rivayet edildiğine göre, o, Hz. Peygamber (s.a.)'in peygamberliğinden önce, İslâmiyetin zuhur edeceğini haber vermiş ve oğulları Kâ'b ve Buceyr'e, İslâmiyeti kabul etmelerini öğütlemişti⁷.

Zuheyr'in uzun bir ömür sürdüğü söylenir. 100 yaşlarında Hz. Muhammed (s.a.)'le görüştüğü⁸ ve onun kendisi hakkında: "Ey Allahım! Beni onun şeytanından koru!" dediği, bunun üzerine ölünceye kadar biçbir beyit söylemediği⁹ rivayet edilir ki, bu doğru olmasa gerektir.

Eski müelliflerden el-Uşnândânî (ölm. 288/901) ve bazı zamanımız müellifleri, şâirimizin ölüm tarihi olarak M. 631 senesini verirlerse¹⁰ de, bu doğru olmamalıdır. İslâmiyetin yayılmasından önce ölmüş olması¹¹ kesinlik kazanmaktadır. Nitekim bazı âlimler, onun, bi'setten (M. 610) bir sene önce (M. 609 yılında) öldüğünü söylemişlerdir¹². Vefat ettiği zaman, mersiyesini kız kardeşi el-Hansâ' söylemiştir¹³.

Birinci tabaka şâirlerinden olan ¹⁴ Zuheyr, Mu'allakâ¹⁵ şâirlerinin üç büyüklerinden biri sayılır. Şiirleri ciddi, hikmetli ve öğretici olup, pek çok darb-ı meseli ihtiva etmektedir¹⁶. Hz. Peygamber (s.a.)'in ortaya çıkmasından önce, gerçek din hakkında şiir yazanlardandır. Öldükten sonra dirilmeğe (ba's) inanırdı¹⁷. Bu bakımdan bir Hanîf şâir özelliği gösterir¹⁸. Şiirlerini ince bir tenkit süzge-

(6) C1. Huart, Arap ve Arap Dilinde İslâm Edebiyatı, çev. Cemal Sezgin, İstanbul 1944, s. 36; krş. bir de İbn Reşik, el-'Umde, nşr. M. Muhyiddîn Abduhamîd, Mısır 1383/1963, I, 81.

(7) Tâhâ Huseyn, Fi'l-Edebi'l-Câhili, 10. baskı, Kahire 1969, s. 283; keza krş. Ebû Zeyd el-Kureşî, a.g.e., I, 70; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî a.g.e., XVII, 43; M. Âsım Köksal, Hz. Muhammed (A.S.) ve İslâmiyet, İstanbul 1979, IX, 43.

(8) G.W. Thatcher, Zuhair, EB, XXIII, 992.

(9) Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, a.g.e., X, 301; el-Makrizî, İmtâ'ul-Esmâ', Kahire 1941, I, 494.

(10) Meselâ bk. el-Galâyîni, Ricâlu'l-Mu'allakâti' l-'Aşr, Beyrut 1912, s. 126, 130.

(11) R.A. Nicholson, A Literary History of the Arabs, Cambridge 1969, s. 119.

(12) Meselâ bk. İbnu'l-Esir, Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, nşr. M.İ. el-Bennâ v.b., Kahire 1390-93/1970-73, IV, 477.

(13) Mahmud Es'ad, a.g.e., s. 208.

(14) el-Cumahî, Tabakâtü's-Şu'arâ', nşr. J. Hell, Beyrut 1402/1982, s. 41.

(15) Mu'allakât, Kâbe'nin duvarına asıldığı rivayet edilen meşhur kasidelere verilen isimdir. Mu'allakât ve şâirleri hakkında bk. A.F.L. Beeston, Mu'allakât, çev. Süleyman Tülükcü, İİFD, III (1979), s. 419-427; el-Galâyîni, a.g.e.; Mehmed Fehmî, Târih-i Edebiyyât-ı 'Arabîyye, I. Câhiliyye Devri, İstanbul 1917; Bedevî Tabâne, Mu'allakâtü'l-'Arab, Kahire 1387.

(16) Mahmud Es'ad, a.g.e., s. 208.

(17) İbu Kuteybe, eş-Ş'ir ve's-Şu'arâ', nşr. Mufid Kamîha, Beyrut 1401/1981, s. 52.

(18) Mahmud Es'ad, a.g.e., s. 310; Şaban Kuzgun, İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflık, Ankara 1985, s. 193.

cinden geçirerek yazan şâirimiz, bilhassa asılsız medihlerden daima kaçınmıştır. Diğer şâirlerin beyitlerini çalarak kedi kasidelerine koymaktan¹⁹ ve yabancı kelime (garîb) kullanmaktan sakınmıştır. Bu hususta gösterdiği titizlik, Hz. Ömer (ölm. 23/644) tarafından takdir edilmiştir. Bir gün Hz. Ömer: "bana en büyük şâirinizin beyitlerinden okuyunuz" dedi. "O kimdir?" dediler. "Zuheyr'dir" karşılığını verdi. "Neden dolayı en büyük şâirdir?" dediler Bunun üzerine Hz. Ömer: "Çünkü o, sözünde mu'âzala etmez (yâni sonra gelen beyitlerin anlamını evvelkilere bağlamaz), muğlak söylemez, hiçbir kimseyi kendinde bulunmayan bir şey ile methetmez" diye cevap verdi²⁰. Diğer taraftan 'Ikrim'e b. Cerîr (ölm. İL/VIII. asır ortaları), babası şâir Cerîr (ölm. 110/728)'den insanların en güzel şiir söyleyeninin kim olduğunu sormuş, bunun üzerine o da, Zuheyr'in, Câhiliyye devrinin en büyük şâiri olduğunu²¹ söylemiştir.

Dîvân'ı :

Bilindiği üzere, eski şâirlerin hususî bir râvîsi liattâ bazen râvîleri vardı. Şâire refakat eden râvî, onun şiirlerini ezberler ve icabında inşad ederdi. Şâirimiz Zuheyr'in râvîleri de, her biri tanınmış bir şâir olan eş-Şemmâh (ölm. 22/643), el-Hutay'e (ölm. 30/650) ve oğlu Kâ'b idi²². Onun şiirlerini rivayet ederek yayan ilk râvîler olarak bu şahısları görüyoruz.

Diğer taraftan, Zuheyr'in ölümünden sonra, H. II. asır boyunca, özellikle Basra ve Kûfe dil ekollerine mensup, âlim râvîler adını verebileceğimiz bazı dilciler, onun şiirlerinin rivayetiyle meşgul olmuşlardır. Bunlar arasında Basralılardan Ebû 'Amr b. el-'Alâ' (ölm. 154/770), Ebû 'Ubeyde (ölm. 210/825) ve el-Esma'î (ölm. 216/831)'yi; Kûfelilerden ise Hammâd er-Râviye (ölm. 156/773), el-Mufaddal ed-Dabbî (ölm. 168/785) ve Ebû 'Amr eş-Şeybânî (ölm. 206/821)'yi zikredebiliriz²³.

Onun şiirlerini rivayet ederek bize intikalini sağlayan el-Esma'î, aynı zamanda Dîvân'ı toplayan ilk kimse olarak görünmektedir. Eski Arapça kaynaklar, şâirimizin Dîvân'ını toplayan kimseler olarak, ayrıca, şu dilcilerin isimlerini verirler: İbnu's-Sikkît (ölm. 246/861), Ebu'l-Hasen 'Alî b. 'Abdillâh et-Tûsî (ölm. 246/861), es-Sukkerî (ölm. 275/888), Sa'ûdâ' diye bilinen Muhammed b. Hubeyre el-Esedî (296/909'dan önce hayatta idi), Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî (ölm. 328/940) ve el-A'lem eş-Şentemerî (ölm. 476/1083).

(19) es-Suyûtî, Şerhu Şevâhidi'l-Muğni, Kahire 1322, s. 48

(20) al-Cumahî, a.g.e., s. 44; İbn Kuteybe, a.g.e., s. 51; İbn Reşik, a.g.e., I, 98.

(21) el-Cumahî, a.g.e., s. 44; İbn Kuteybe, a.g.e., s. 51. Şâir İbn Abmer (ölm. 65/685'e doğru) de Cerîr'e aynı fikirdedir (bk. İbn Reşik, a.g.e., I, 97).

(22) Nihad M. Çetin, Eski Arap Şiiri, İstanbul 1973, s. 23.

(23) Nâsiruddîn el-Esed, Mesâdiru's-Şi'ri'l-Câhili ve Kıymetuha't-Târihiyye, 2. baskı, Kahire 1962, s. 527-530, 538 vdd.; krş. GAS, II, 119-120.

Zuheyr'in *Dîvân'ı*, müteaddit âlimler tarafından şerh edilmiştir. Bu âlimler şunlardır: İbnu's-Sikkît, Sa'leb (ölm. 291/904), Sa'ûdâ', İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr el-Betalyevsî (ölm. 494/ 1100) ve el-A'lem eş-Şentemerî. Bunlardan, İbnu's-Sikkît, Sa'ûdâ' ve İbnu'l-Enbârî'nin şerhleri bize kadar gelmemiştir.

Zuheyr'in şiirlerinin (*Dîvân'ının*) baskıları:

1- W. Ahlwardt, *The Diwans of the Six Ancient Arabic Poets* (= el-'Ikdu's-Semîn fi Devâvini's-Şu'arâ'i's-Sitteti'l-Câhiliyyîn), London 1870, s. 75-102; 2- Yûsuf b. Ebî Sa'id el-Beyrûtî, *el-Me'âni'l-Bedî'a fi Şi'ri Zuheyr b. Rebî'a*, el-Mektebetu'l-Cedîde, Beyrut, ts.; 3- el-'Ikdu's-Semîn fi Devâvini's-Şu'arâ'i's-Selâseti'l-Câhiliyyîn, Beyrut 1886, s. 27-62; 4- el-A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Dîvânı Zuheyr b. Ebî Sulmâ (Primeurs Arabes, fs. II, nşr. C. Landberg, Leyden 1889 ve Kahire 1323)*; 5- L. Şeyho (Cheikho), *Şu'arâ'n-n-Nasrâniyye*, Beyrut, 1890, I, 510-595; 6- K. Dyroff, *Zur Geschichte der Überlieferung des Zuhairdiwans mit einem Anhang unedierter Gedichte Zuhairs*, München 1892; 7- Mustafâ es-Sakkâ, *Muhtârü's-Şi'ri'l-Câhili*, Kahire 1348/1929, I, 150-215; 8- Fu'âd Efrâm el-Bustânî, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ-Muntehabâtun Şi'riyye*, Beyrut 1929, 1963 (el-Revâ'i, nr. 25); 9- Sa'leb, *Şerhu Dîvânı Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, nşr. Dâru'l-Kutub, Kahire 1363/1944, tekrar ofset baskısı: Kahire 1384/1964; 10-el-A'lem eş-Şentemerî, *Eş'ârü's-Şu'arâ'i's-Sitteti'l-Câhiliyyîn*, I-II, şerh ve ta'lik, : Muhammed 'Abdun'im Hafâcî, Mısır 1377/1958, I. 278-355; 11-*Dîvânı Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, nşr. ve şerh: Kerem el-Bustânî, Dâru Sâdır, Beyrut 1960; 12-*Şerhu Dîvânı Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, nşr. ve şerh: Ahmed Tal'at, Beyrut Beyrut 1968; 13-*Şi'ru Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, el-A'lem eş-Şentemerî'nin şerhi ile, nşr. Fahrüddin Kabâve, Haleb 1970 ²⁴.

TERCÜME-İ HÂLİ İLE İLGİLİ KAYNAK VE TETKİKLERİN TENKİDİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Zuheyr'in tercüme-î hâli hakkında çeşitli eserlerde muhtelif vesilelerle, bilgi verilmiştir. Bu eserler birkaç zümrede toplanmak istenirse, mâhiyetlerine göre, 1-Asıl Kaynaklar, 2-Tâli Kaynaklar, 3- Muahhar Kaynaklar, 4-Muahhar Yazılar ve Tetkikler diye 4 zümre hâlinde toplanabilir.

I- ASIL KAYNAKLAR:

A- *Dîvân'ı*:

Burada manzûmelerin ne münasebetle yazıldıklarını gösteren başlıklar ve ayrıca şiirlere yazılan şerhler büyük bir önem taşımaktadır.

(24) Zuheyr'in hayatı, eseri ve edebî kişiliği hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Tülücü, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebî Kişiliği*, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, basılmamış Doktora tezi, Erzurum 1982.

Zuheyr'in şiirlerinin hemen hepsi, bir gaye ile veya bir hâdisе dolayısıyla söylenmiştir. Bundan dolayı bu manzûmelerde muhtelif şahıs ve hadiselere telmihler olduğu gibi, bazen doğrudan doğruya muayyen vak'alar anlatılır. Böyle bir manzumeler mecmuasından şâirin hayatı için ne derecede istifade edilebileceği meydandadır. Fakat şiirlere daha yakından bakıldığı zaman, bu işin o kadar kolay olmayacağı hemen görülür. Zira ekseriya zaman ve mekân kayıtlarından mahrum bulunan bu şiirlerin hangi hâdiseleri ima ettiğini, birini medih ve hicvediyorsa, ne zaman, niçin ve hangi münasebetle medih veya hicvettiğini anlamak her zaman mümkün değildir. İşte burada, şiirlerin evvelinde bulunan başlıklar ve kısmen şerhler yardımımıza koşmaktadır²⁵. Bunlar ister Sa'leb, ister el-A'lem eş-Şentemerî, ister Ebû Bekr el-Betalyevsî tarafından yazılmış olsun, en esaslı kısımlarını Ebû 'Amr b. el-'Alâ', Hammâd er-Râviye, el-Mufaddal ed-Dabbî, Ebû 'Amr eş-Şeybânî, Ebû 'Ubejde ve el-Esma'î'nin rivayetleri teşkil etmektedir.

Fakat yine birçok yerlerde bunların verdiği mâlûmat da yeterli değildir. Meselâ, bir şiirin Herim b. Sinân (ölm. M. 608'e doğru) veya el-Hâris b. Varkâ' es-Saydâvî (ölm. ?) hakkında söylenmiş olduğunu bilsek de, bunu şâirimizin hayatı içinde muayyen bir devreye yerleştiremiyoruz. Bununla beraber, diğer aslı ve tâlî kaynakların verdikleri bilgiler sayesinde, onun hayatının hiç olmazsa bazı kısım ve devreleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

B- Şu'arâ' Tabakatı :

1- el-Esma'î (ölm. 216/831), *Fuhûletu's-Şu'arâ'*²⁶ (nşr. Charles C. Torrey, ZDMG, LXV (1911), s. 492-493, 500). Câhiliyye şâirlerlerinin ileri gelenleri hakkında kısa bilgiler veren bu küçük eserde, Ebû 'Amr b. el-'Alâ' 'nın, en-Nâbiğa ez-Zubyânî (ölm. M. 604'e doğru)'nin mi yoksa Zuheyr'in mi daha üstün olduğunu soran bir adama, Zuheyr'in en-Nâbiğa'nın hizmetçisi (ecir) bile olmaya lâyık olmadığı ve Evs b. Hacer (ölm. M. 620)'in de Zuheyr'den daha üstün bir şâir olduğu yolundaki cevabi zikredilmektedir. Bu rivayet, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ölm. 356/967)'nin *Kitâbu'l-Ağâcî* (nşr. Dâru's-Sekâfe, 3. baskı, Beyrut 1381/1962, XI, 7)'sinde ve el-Merzubânî (ölm. 384/994)'nin *el-Muvaşşah* (nşr. 'Alî Muhammed el-Becâvî, Kahire 1965, s. 59)'ında da mevcuttur. Ayrıca el-Esma'î bu eserde, Zuheyr'in Yahudilerden bir grupla karşılaştığını ve onlardan ahiret (el-me'âd) fikrini işittiğini ifade etmektedir. İşte bütün bu hususlar, bazı muahhar eserlere de intikal etmiş bulunan orijinal kayıtlardır.

2- Muhammed İbn Sellâm el-Cumahî (ölm. 231/845), *Tabakâtü's-Şu'arâ'*²⁷ (nşr. Joseph Hell, Beyrut 1402/1982, s. 38,41,44,45,199). İlk defa eski Arap şâir-

(25) Bk. Ahmed Ateş, an-Nâbiğa ad-Dubyânî, Hayatı ve Eseri Hakkında Araştırmalar, ŞM, I (1956), s. 11.

(26) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, I, 104-105; Suppl., I, 163-165.

(27) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, Suppl., I., 165.

lerinden, onları tabakalara ayırarak bahseden ve bize kadar gelebilen eserlerin en eskisi olan bu kitapta, Zuheyr: İmru'ulkays (ölm. M. 545'e doğru), en-Nâbiğa ez-Zubyânî ve el-A'sâ (ölm. 7/629) ile beraber I. tabaka şâirleri arasına konur. Onun, 'Abdullâh b. Gatafân kabilesinden addolunduğu, Hz. Ömer (ölm. 23/644)'in takdirine mazhar olduğu, Emevîler devri şâirlerinden el-Ferezdak (ölm. 110/728)'in, onun bir benzeri (nazîr) sayıldığı söylenir. Ayrıca, onun, Gatafân şâirlerinden Kurâd b. Haneş (ölm. ?)'in bazı beyitlerini alıp, kendisine mal ettiği yolundaki Ebû 'Ubeyde'nin rivayeti şâyân-ı dikkattir. Bu son rivayet, el-Merzubânî'nin **el-Muvaşşah** (s. 59) ve **Mu'cemu's-Şu'arâ'** (nşr. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Kahire 1379/1960, s. 205)'sında da mevcuttur.

3- İbn Kuteybe (ölm. 276/889), **eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'**²⁸ (nşr. Mufid Kamîha, Beyrut 1401/1981, s. 20, 22,51-58). Şâirimiz hakkında derli-toplu bilgi veren ilk eserdir. Burada Zuheyr için hususî bir bölüm olduğu gibi, diğer şâirlerden bahsederken, muhtelif vesilelerle, onun hayatı ile ilgili bazı vak'aları da zikreder. Fakat bu eser tertipli ve muntazam bir tercüme-i hâl vermez. Verilen bilgiler, onun hayatının safhalarını aksettirmekten ziyade, genellikle edebî şahsiyeti ile ilgilidir. Önce, onun "mütekellif" şâirlerden olduğu, şüirlerini tenkit süzgecinden geçirecek kaleme aldığı; el-'Utbi (ölm. 228/843)'den naklen, Mervân b. Ebî Hafsa (ölm. 182/798)'nin onu "en büyük şâir" addettiği rivayet edilir. Sonra, ona ayrılan fasılda, Muzeyne ve Gatafân kabilesine mensubiyeti; Hz. Ömer, şâir Cerîr (ölm. 110/728), Halife 'Abdumelik b. Mervân (ölm. 86/705) ve Halef el-Ahmer (ölm. 175/791)'in takdirlerini kazandığı söylenerek, eski dâilcilerden Ebû 'Ubeyde, Ebû 'Amr b. el-'Alâ' ve el-Esma'inin, kendisi hakkındaki görüşlerine yer verilir. Bu arada, edebî açıdan bazı beyitleri tenkit edilir.

C- Şiir Mecmuaları :

1- Ebû Zeyd el-Kureşî (Eserini H. III. asrın sonu ile IV. asrın başlarında yazmıştır), **Cemheretu Eş'âri'l-'Arab**²⁹ (I-II, nşr. 'Alî Muhammed el-Becâvî, Kahire 1387/1967, I, 67-71, 104-105, 178-216). Müellif, Zuheyr'le ilgili kıymetli bilgiler toplamıştır. Bunların bir kısmı onun edebî cihetini aksettiren hususlardır. Ebû 'Ubeyde'nin naklettiği bir habere göre, Basra valisi İbn Ebî Burde el-Eş'arî (ölm. 126/744'e doğru), tertiplendiği bir gece toplantısında (semer), şâirlerin en önde olanının (es-sâbık) ve ibadet edeninin (el-musallî) kim olduğunu sorar. Orada bulunanlar -şüird- büyük bir âlim olan- valiye: "Ey Emîr, sen haber ver" derler. Bunun üzerine o, Zuheyr'in bir beytini okuyarak, onun, "medîh"te bütün şâirleri geçtiğini söyler. Sonra, en-Nâbiğa ez-Zubyânî'nin bir beytini inşad eder ve buna göre, onun "musallî" olduğunu ifade eder. Bu rivayet, diğer eski kaynakların hiçbirinde mevcut değildir.

(28) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, I, 120-122; Suppl., , 184-187.

(29) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, Suppl., I, 38.

Daha ilerideki sayfalarda el-Kureşî, İbn 'Abbâs (ölm. 68/687)'tan naklen, Hz. Ömer'in ona olan takdirlerinden uzun uzun bahseder. Sonra, Zuheyr'in, gördüğü bir rüya üzerine, oğullarına, gelecek olan Peygambere iman etmelerini vasiyet etmesinden söz edilir ve onun Allah'a iman ettiğini gösteren bir rivayete yer verilir. Daha sonra, el-Mufaddal'a istinaden, şâir el-'Accâc (ölm. 97/715)'in veya İbn Ahmer (ölm. 65/685'e doğru)'in Zuheyr'in "en büyük şâir" olduğunu söylediği rivayet edilir. Bu eserde Zuheyr'in **Mu'allaka'sının** da tam metni yer almaktadır.

D- Edebî ve Tenkidî Mecmualar :

1- Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ölm. 356/967), **Kitâbu'l-Ağâni**³⁰ (I-XXV, nşr. Dâru's-Sekâfe, 3. baskı, Beyrut 1381/1962, X, 298-323). Bu eserde, şarkılara ilâveten, gerek şâirler ve gerek bestekârlar ile mugannî ve muganniyelere dair mufassal mâlûmat verilmiştir. Tertibi pek sistemli olmamakla beraber, bu eser hicretin III. asrına kadar, yalnız edebiyat tarihinin değil, aynı zamanda kültür tarihinin de en ehemmiyetli kaynağını teşkil eder³¹. Burada şâirimiz hakkında da fazla ve teferruatlı bilgilere tesadüf olunur. Bununla beraber bu eserden de düzenli bir hâl tercümesi beklemek abestir, rivayetler dağınıktır. Fakat yine de Zuheyr hakkında eski ve orijinal mâlûmatı ihtiva etmesi bakımından büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Burada ilk önce, Zuheyr'in nesep silsilesi veriliyor. Sonra, şâir Cerîr, Hz. Ömer, Kudâme b. Mûsâ (III./IX. asır âlimlerinden), el-Ahnef b. Kays (ölm. 72/691), Halife 'Abdumelik b. Mervân ve Hz. 'Osmân (ölm. 35/656)'ın onu takdir etmelerinden söz ediliyor. ez-Zubeyr b. Bekkâr (ölm. 256/870)'dan gelen bir rivayete göre, onun 100 yaşında Hz. Peygamber (s.a.)'le görüştüğü söyleniyor ki bu, önemli bir kayıttır. Ebû 'Amr eş-Şeybânî ve İbnu'l-A'râbî (ölm. 231/845)'den naklen, babası Ebû Sulmâ'nın Tayyi' kabilesine yaptığı baskın teferruatıyla naklediliyor. Zuheyr'in, 'Abs ve Zubyân kabileleri arasında cereyan eden harbin sulhla sona ermesinde büyük emekleri geçen Herim b. Sinân ve el-Hâris b. 'Avf (ölm. M. VII. asrın başları) hakkında yazdığı medhiye bahis konusu ediliyor. Daha sonraki sayfalarda İbnu'l-A'râbî'den naklen, el-Hâris b. Varkâ' es-Saydavi'nin Zuheyr'in develeri ve kölesini gasp edip götürmesi; Hammâd er-Râviye'den naklen, Benû 'Abdillâh b. Gatafân'dan bir adamın kumarda haksızlığa uğraması, hakkını aramak için Zuheyr'e baş vurması, bunun üzerine onun, haksızlığı yapan Benû 'Uleym'i hicvetmesi gibi hususlara yer veriliyor. Hammâd ve İbnu'l-Kelbî (ölm. 204/819)'den naklen, dayısı Beşâme (ölm. M. VI. asrın ortaları)'den şâirliği tevarüs etmesi; İbnu'l-A'râbî 'den naklen, zevceleri (Ummu Evfâ ve Kebşe) ve oğulları (bilhassa Sâlim adlı oğlu hakkında verilen bilgiler önemlidir) hakkında bilgi veriliyor. Onun en-Nâbiğa

(30) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, I, 146; Suppl., I, 225-226.

(31) Brockelmann, Ebülferec, İA, IV, 77.

ez-Zubyânî ile görüştüğünü gösteren şu kayıtlar (XVII, 39), ilk defa bu eserde zikredilmektedir: 'Omer b. Şebbe (ölm. 264/878)'nin rivayetine göre, bir gün Zuheyr bir beyit söyler, bunu takip eden ikinci beytin yarısını getiremez ve susar. Ona en-Nâbiğa rastlar. en-Nâbiğa'dan beyti tamamlamasını ister fakat o da âciz kalır. Neticede Zuheyr'in oğlu Kâ'b gelir ve beyti o tamamlar. Bu eserdeki önemli bir nokta da, Zuheyr'in "savt" olarak verilen şiirlerinin çoğunun, eski dilcilere dayanılarak şerh edilmesidir.

2- el-Merzubânî (ölm. 384/994), *el-Muvaşşah* ³² (nşr. 'Alî Muhammed el-Becâvî, Kahire 1965, s. 56-62). Müellif, Zuheyr'e özel bir bölüm tabsis etmiş olup, yer yer, eski âlimlerin onun bazı beyitlerini tenkidine temas etmekte ve bu arada onunla ilgili kıymetli bilgiler vermektedir. Onun en-Nâbiğa ile görüşmesiyle ilgili olarak *Kitâbu'l-Ağânî* (XVII, 39)'de yer alan kısma, burada da mecuttur. Aynı kıssayı eş-Şerif el-Murteâ (ölm. 436/1044)'nın *el-Emâlî* (I-II, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1373/1954), I,97-98)'sinde de görüyoruz. Yine el-Merzubânî, yukarıdaki hikâyenin ikinci bir şeklini, eş-Şa'bî (ölm. 110/728)'den naklen şu şekilde anlatır: "Hîre hükümdarı en-Nu'mân b. el-Munzir (saltanatı: M. M. 580-602), en-Nâbiğa'nın kendisi hakkındaki beytini duyunca, 'budan sonra bir beyit daha olmalıdır, yoksa bu bir hicviyedir' der. Fakat en-Nâbiğa tamamlamayınca, ona üç gün mühlet verir ve eğer o beyti bulursa, "yüz siyah deve" (el-'asâfir) vereceğini, aksi takdirde boynunu vurduracağını da ilâve eder. Oradan çıkan en-Nâbiğa, Zuheyr'e gelir, durumu ona anlatır. Zuheyr: 'Kırlara çıkalım' der. Kâ'b da onları takip eder. Fakat orada akıllarına bir şey gelmez. Nihayet bu beyti Kâ'b tamamlar." Bu hikâye, İbn 'Asâkir (ölm. 571/1176)'in *et-Târîhu'l-Kebîr* (I-V, Dimaşk 1329/1332, V, 427 v.d.)'inde ve İbn Hacer el-'Askalânî (ölm. 852/1448)'nin *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (I-IV, Mısır 1328, III, 296)'sinde de mecuttur.

II- TÂLÎ KAYNAKLAR :

A- Târihler :

1- et-Taberî (ölm. 310/920), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*³³ (I-XI, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru Suveydân, Beyrut, ts., IV, 222-223). Burada, İbn 'Abbâs'tan naklen, onun ve Hz. Ömer'in Zuheyr'i takdir etmesi tafsilânen anlatılmaktadır. Aynı rivayet, biraz daha değişik olarak *Kitâbu'l-Ağânî* (X, 300 v.d.)'de ve ayrıca *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab* (I, 69-70)'da ve İbnü'l-Esir (ölm. 630/1232)'in *el-Kâmil fî't-Târîh* (I-XIII, nşr. C.J. Tornberg, Dâru Sâdir, Beyrut 1399/1979, III, 62-63)'inde de yer almaktadır.

(32) Müellif ve eser hakkındaki GAL, Suppl., I, 190-191.

(33) Müellif ve eser hakkında bk. GAL, I, 142-143, Suppl., I, 217-218.

2- İbnu'l-Esir (ölm. 630/1232), **el-Kâmil fi't-Târih**³⁴ (I-XIII, nşr. C.J. Tornberg, Dâru Sâdır, Beyrut 1399/1979, III, 62-63). et-Taberî'nin kayıtlarını harfiyen tekrar etmektedir.

B- Neseb Kitapları :

1- el-Belâzuri (ölm. 279/892), **Ensâbu'l-Esrâf**³⁵ (I-II, Süleymaniye ktp, Reisülküttâb. nr. 597-598, II, vr. 402b).

Eski ve değerli bilgileri ihtiva eden bu eserde, Câhiliyye devrinde ve İslâmî devirde yaşamış olan ileri gelen şahsiyetlerin neseplerine ve onlarla ilgili haberlere yer verilmektedir. Bu kitapta, Zuheyr'e ve oğlu Kâ'b'a da birkaç sayfa tahsis edilmiş bulunmaktadır ki burada Zuheyr'in nesebi, babası Ebû Sulmâ'nın Tayyi' kabilesine yaptığı baskın anlatılır. Ayrıca Ebû Sulmâ'nın, oğlu Zuheyr'e yaptığı nasihat kaydedilir ki, bu, sadece bu kaynakta yer almaktadır. Diğer taraftan Kâ'b ve onun oğulları hakkında da kıymetli kayıtlar bulunmaktadır.

III- MUAHHAR KAYNAKLAR :

A- Dilbilim Kitapları :

1- es-Suyûtî (ölm. 911/1505), **el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ**³⁶ (I-II, nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.b, Kahire, ts., II, 424,477,479,480,482). Dilbilim ('Ulûmu'l-Luğa)'ile ilgili olan bu eserin son fasıllarında şâirlerden, bu arada Zuheyr'den de bahsedilmektedir. Künyesinin Ebû Buceyr olduğu ifade edilir ki bu, önemlidir. Diğer kayıtlar, genellikle onun edebî şahsiyetine dairdir ve müellif, İbn Sellâm el-Cumâhî, Ebû Zeyd el-Kureşî ve İbn Reşîk (ölm. 456/1064) v.b. müelliflerin eserlerine istinat etmiş görünmektedir.

B- Mesel (Atasözü) Kitapları :

1- Mufaddal b. Seleme (ölm. 291/903), **el-Fâhir**³⁷ (nşr. 'Abdul'alim et-Ta-hâvî, M. 'Alî en-Neccâr, Kahire 1380/1960, s. 176-177,212). Eski Arap emsâline ve meşhur tâbirlere tahsis edilmiş bulunan bu eserde, şâirimizle ilgili iki mesel vardır ki, önemlidir. Bunlardan birinde, el-Hâris b. Varkâ' es-Saydâvî'nin Benû 'Abdillâh b. Gatafân'a baskın yaparak Zuheyr'in develerini ve kölesi (çobanı) Yesâr'ı alıp götürmesi ve bunun üzerine Zuheyr'in onu hicvetmesi anlatılır. Bu rivayet, ayrıca **Kitâbu'l-Ağânî** (X, 315 v.d.)'de de geçmektedir. Diğerinde ise,

(34) Müellif ve eseri hakkına bk. GAL, I, 345, Suppl., I, 587-588.

(35) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, I, 141-142; Suppl., I, 216.

(36) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, II, 143-144.; Suppl., II, 178 v. dd.

(37) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, I, 118; Suppl., I, 181.

râvîsi ve talebesi şâir el-Hutay'e'nin, Zuheyr'in "en büyük şâir" olduğunu söylediğinden balisedilir. Bu iki mesel, bazı muahhar mesel kitaplarında da mevcuttur.

2- el-Meydânî (ölm. 518/1124), *Mecma'u'l-Emsâl*³⁸ (I-II, nşr. M. Muhyiddîn fAbdulhamid, Dâru'l-Fikr, Mısır 1393/ 1972, I, 126-127, 232; II, 364). Burada, el-Fâhr'de geçen, Zuheyr'le ilgili iki mesele ilâveten, bir mesel daha verilir ki, buna göre, bir gün, Zuheyr ve ve oğlu Kâ'b, yolculuk için bir gemiye binerler. Gemide Zuheyr, oğluna meşhur kasidesini (Mu'allaka'sını) inşad eder ve ezberlemesini söyler. O da "olur" der. Sabah olunca, Kâ'b'a kasideyi ne yaptığını sorar. "Unuttum" cevabını alır. Bu hâdise, ilk defa bu eserde bahis konusu edilmektedir.

3- et-Tarâbulusî (ölm. 1308/1891), *Ferâ'idu'l-Le'âl fi Mecma'r'l-Emsâl*³⁹ (I-II, Beyrut 1312, I, 107; 193; II, 322). Şâirimizle ilgili, yukarıda zikredilen emsâl, aynen bu eserde de tekrar edilmektedir.

B- Şevâhid Şerhleri :

Nahiv kitaplarında herhangi bir kaideyi izah etmek için zikredilen şâhidleri şerh etmek üzere yazılmış olan bu nevi eserlerde, ekseriya misal olarak getirilen beytin kime ait olduğu söylendikten sonra, o şâir hakkında bilgi verilmektedir. Genellikle bu bilgiler, daha önce yazılmış eserlere dayanan kısa hulâsalardan ibarettir. Bunlardan şu üç tanesi önemlidir:

1- es-Suyûtî (ölm. 911/1505), *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni* (Kahire 1322, s 4, 7,8,30,48-49,107,178,256). Müellif esas olarak, *Kitâbu'l-Ağâni*, *Cemheretu Eş'âri'l-Arab* v.b eserlere dayanmakta ve bu arada ez-Zubeyr b. Bekkâr'ın el-Muvaffakiyyât'ından ve İbn Dureyd (ölm. 321/933)'in el-Vişâh'ından bazı nakillerde bulunmaktadır ki bunlar, önemli hususlardır.

2- el-'Abbâsî (ölm. 963/1555), *Me'âhidu't-Tensis 'alâ Şevâhidi't-Telhis*⁴⁰ (Bulak 1274, s. 147-148). Müellif, kaynak zikretmeksizin, ana kaynaklardaki mâlûmatı özetlemektedir.

3- el-Bağdâdî (ölm. 1093/1682), *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*⁴¹ (I-III-, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Kahire 1387/1967, II, 332 v. dd., 410). Uzun seyahatları esnasında muhtelif memleketlerin kütüphanelerinden, bu arada İstanbul'daki kütüphanelerden de istifade eden müellif, eserinde, muhtelif yerlerde dağınık bir halde bulunan bütün bilgileri bir araya toplamıştır. Zuheyr'in hayatı ve edebî şahsiyeti için, İbn Kuteybe, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî ve İbn 'Abdilberr (ölm. 463/1071)'den, açıkça iktibaslarda bulunmuştur. Ayrıca, Zuheyr'in Di-

(38) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, I, 289; Suppl., I, 506-507.

(39) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, Suppl., II, 760.

(40) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL. Suppl., II, 394.

(41) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, II, 286; Suppl., II,397.

vân'ının iki şerhinden de faydalanmıştır. Netice olarak denilebilir ki, el-Bağdâdî, Zuheyr'in tercüme-i hâli için, elimizde mevcut olmayan hiçbir kaynaktan istifade etmiş değildir.

IV- MUAHHAR YAZILAR VE TETKİKLER⁴²:

A- Müteferrik Eserler :

1- Yûsuf b. Ebî Sa'îd el-Beyrûtî, *el-Me'âni'l-Bedî'a fi Şi'ri Zuheyr b. Rebî'a* (el-Mektebetu'l-Cedîde, Beyrut, ts., 43 s). Zuheyr'in hayatı ile ilgili bazı kayıtlarla birlikte, şiirlerinin hemen hemen tamamını (şerhsiz olarak) ihtiva etmektedir.

2- L. Şeyho = Cheikho (ölm. 1346/1927), *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyye*⁴³ (Beyrut 1890, I, 510-595). Zuheyr'in *Divân*'ı hususunda *el-İkdu's-Semîn fi Devâvini's-Şu'arâi's-Sitteti'l-Câhiliyyîn* (= *The Diwans of the Six Ancient Arabic Poets*, nşr. W. Ahlwardt, London 1870)'i aynen ıktibas eden müellif (bk. I, 595), onun hayatı hakkında *Kitâbu'l-Ağâni*'nin verdiği mâlûmatı, tasnif ve tahlil bile etmeden, tekrarlamaktan başka bir şey yapmamıştır.

3- Mustafâ el-Galâyîni (ölm. 1364/1944), *Ricâlu'l-Mu'allakâti'l-'Aşr*⁴⁴ (Beyrut 1912, s. 130 v. dd.). On *Mu'allaka* şâirinin hayatını ele alan müellif, bunlar arasında Zuheyr'e de hususî bir fasıl ayırmış olup, esas itibariyle, *Kitâbu'l-Ağâni* v.b. eserlere istinat etmiş görünmektedir. Oldukça eski bir tarihte basılmış olan bu eseri, maalesef görmek mümkün olamamıştır. Ancak, birkaç husus için, nakil yoluyla istifade edilebilmiştir.

4- Tâhâ Huseyn, *Fi'l-Edebi'l-Câhili* (10. basım, Kahire 1969, s. 282-290). Genellikle Câhiliyye şiirlerinden bize intikal eden şiirlerin gayr-i mevsuk olduğunu ve bunun sebeplerini anlatan müellif, Zuheyr'e de bir bölüm ayırmış bulunmaktadır. Râvilerin onun hakkında çok az şey bildiklerini, onunla ilgili haberlerin ekserisinin, tarihî hakikatlerden çok, hurafeye benzediğini kabul eder. Ayrıca, şiirindeki hususiyetleri tahlil ve tenkit eder. Tâhâ Huseyn'in yaptığı gibi, onunla ilgili bu rivayet ve haberleri bir kenara atmak asla doğru olamaz. Ahmed Ateş'in dediği gibi, "bunların çoğu asılsız ve boş da olsa, şâirin şahsiyetinin halkın zihninde nasıl yaşadığını, sonra münevverlere nasıl nakledildiğini ve nihayet kitaplara nasıl geçtiğini anlamak itibariyle çok mühimdir."⁴⁵

(42) Bu bölümde zikredilen eserler, ilk basım tarihleri nazar-ı dikkate alınarak, sıralanmışlardır.

(43) Müellif ve eseri hakkında bk. GAL, Suppl., III, 428; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 3. baskı, Beyrut 1389/1969, VI, 113-114; Kahrâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, Dimâşk 1376-81/1957-61, VIII, 161-162.

(44) Müellif ve eseri hakkında bk. ez-Zirikli, a.g.e., VIII, 146-147; Kahrâle, a.g.e., XII, 277-278.

(45) Ahmed Ateş, a.g.m., ŞM, I (1956), s. 19.

5- Fu'âd Efrâm el-Bustânî, **Zuhey b. Ebî Sulmâ -Muntehabâtun Şi'riyye** (Beyrut 1929, 1963, er-Revâ'î nr. 25). Müellif, Zuhey'r'in hayatını, "Asrı, Doğup Büyümesi, Şiir Söylemesi, Geçim Yolu, Eserleri (Dîvân'ı, Mu'allaka'sı), Şiirinin Kıymeti" başlıkları altında incelendikten sonra, şiirinden seçmeler (muntehabât) vermektedir. İbn Kuteybe ve Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'den kâfi derecede istifade etmiş, muahhar eser ve tetkiklerden de yararlanarak, elde edilmiş neticeleri göz önünde bulundurmuştur.

6- Mustafa es-Sakkâ, **Muhtârû's-Şi'ri'l-Câhilî (I, Kahire 1348/1929)** adlı eserinde, Zuhey'r'in şiirlerine uzun bir fasıl (s. 150-215) ayırmış, baş tarafında da, İbn Kuteybe v.b. müelliflerin eserlerine istinaden, onun tercüme-i hâlimden bahsetmiştir.

7- F. Krenkow, **Zuhair b. Abî Sulmâ, EI, IV (1934), 1236-1237.** Bu maddede, Zuhey'r'in hayatı, ailesi, şiirlerinin kimler için yazıldığı, **Dîvân'**ının şerhleri hakkında derli-toplu ve kıymetli bilgiler verilmiştir.

8- 'Alî Hasen Hilâlî, **Zuhey b. Ebî Sulmâ** (Master tezi, Kahire Üniversitesi, 376 s.).

9- Tâhâ Huseyn, **Hadîsu'l-Erbî'â'** (Kahire 1962, I, 77-113). Burada, müellifin, daha önce **el-Cihâd** gazetesinde (13-20-27 Mart 1935) neşrettiği **Sâ'atun ma'a Zuhey'r** başlıklı üç makalesi yer almaktadır. Sohbei havası içinde, şâiri mizin edebî şahsiyeti ve hususiyetlerinden bahsedilmekte ve şiirlerinden örnekler verilerek tahlil edilmektedir.

10- Butrus el-Bustânî (ölm. 1883), **Zuhey'r Kâdî Sulh Yusdiru Abkâmehu Şîren, el-Mekşûf, sayı 176 (1938) s. 2.**

11- el-Marsafî, **Dîrâsetu's-Şu'arâ'** (Kahire 1363/1944, s. 216-259) adlı eserini İmru'ulkays, el-A'şâ, en-Nâbiğa ez-Zubyânî. Zuhey'r ve ei-Hutay'ye tahsis etmiştir. Burada Zuhey'r, "İsmi, Aşireti, Yetişi, Şiiri, Hususiyetleri, Tabakası (Mevkii), Araplarda Tenkit (Nakd), Şiirî Tesiri, Ahlâkî" başlıkları altında incelendikten sonra, **Mu'allaka'sının** hareketi ve şerhli bir metni veriliyor. Bu araştırmada, istifade edilen kaynaklar tasrih edilmemekle beraber, **Kitâbu'l-Ağânî** gibi birtakım kaynaklara dayanıldığı muhakkaktır.

12- Abdulhamîd Sened el-Cundî, **Zuhey'r b. Ebî Sulmâ, Şâ'iru's-Silm fi'l-Câhilîyye** (Dârü'l-Kavmiyyeti'l-'Arabiyye li't Tîbâ'a, Kahire, ts., 265 s). Bu eser, 1945 yılında master tezi olarak hazırlanmış olup, üzerinde basım tarihi mevcut olmamakla beraber, müellifin ifadesinden (bk. s. 7). 1960 yılından sonra basıldığı anlaşılmaktadır. Eser, bir mukaddimeden (s. 5-8) sonra, 4 bab hâlinde tertip edilmiştir. I. Babda Zuhey'r'in Asrı (s. 9-51) başlığı altında, şu bölümler bulunmaktadır: Siyasî Hayat (s. 9-19), İçtimâî ve Ahlâkî Hayat (s. 20-28). İktisadî Hayat (s. 29-37), Fikrî ve İlmî Hayat (s. 38-44), Dinî Hayat (s. 45-51), II. Bab, Zuhey'r'in

Hayatı ve Çevresi (s. 52-102) başlığı ile başlamakta ve şu bölümleri ihtiva etmektedir: Nesebi ve Kabilesi (s. 52-58), Zuheyr'in Gatafân'a Gelip Yerleşmesi (s. 59-62), Zuheyr'in Çevresi (s. 63-69), Zuheyr'in Hocaları (Evs b. Hacer, Beşâme b. el-Gadîr) ve Onların Kendisi Üzerindeki Tesiri (s. 70-85), Zuheyr'in Ahlâkı (s. 86-91), Şiirle Kazancını Sağlaması (s. 92-95), Dinî Akidesi (s. 96-102). III. Bab, Zuheyr'in Şiiri (s. 103-187) ser-levhası ile başlamakta ve şu bölümleri içine almaktadır. Câhiliyye Şiiri ve Önemli Mes'eleleri Hakkında (s. 103-116), Eski Âlimlerin Zuheyr Hakkındaki Görüşleri (s. 117-133), Zuheyr'in Şiirinin Hususiyetleri (s. 134-137), Zuheyr'in Şiirinde Tasvir (s. 138-146), Zuheyr'in Şiirinde San'at (s. 147-158), Zuheyr Ekolü ve Bu Ekolün En Meşhur Talebeleri (s. 159-187): Kâ'b b. Zuheyr (s. 161-169), el-Hutay'e (s. 169-187). IV. Babda ise Zuheyr'in Mu'allaka'sı ve Şiirinde Edebî Türler= Funûn (s. 188-258) başlığı altında şu hususlar işlenmektedir: Mu'allaka'sı ve Mu'allakât Hakkında Birkaç Söz (s. 188-203), Medh (s. 204-220), Hicâ' (s. 221-226), Vâsîf (s. 227-241); Gazel (s. 242-248), Hikem (s. 249-258), Bibliyografya (s. 259-263).

Bu çalışma ile müellif, Zuheyr hakkında oldukça geniş bir eser ortaya koymuş bulunmaktadır. Bununla beraber, şairimiz yeteri kadar incelenmiş sayılamaz. Bu inceleme ile ilgili görüş ve tenkitlerimizi şu şekilde özetleyebiliriz: Eserin en başına "Kaynaklar ve Tenkidi" başlıklı bir kısım konulabilirdi. Bu, mukayese yapma ve şimdiye kadar hangi noktaya gelindiğini anlama bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Eserin başında, hemen hemen 50 sayfalık bir yer kaplayan "Zuheyr'in Asrı" bölümünden sonra, bir de "Eski Arap Şiiri" hakkında, genel bilgi veren bir kısım ilâve edilebilirdi. Diğer taraftan eserde bir düzensizlik göze çarpmaktadır. Hayatı, eseri ve edebî şahsiyeti daha derli-toplu olarak, ayrı bölümler hâlinde işlenebilirdi. Ayrıca, hayatı ile ilgili bazı vekayi meskût geçilmiştir. Diğer önemli bir eksiklik te *Dîvân*'ı (kimler toplamıştır, mevsukiyeti ne ne derecededir, kimler şerh etmişlerdir? Yazma nüshaları, baskıları v.s) hakkında hiçbir bilginin verilmemiş olmasıdır. Ayrıca *Mu'allaka'sı* (şerhleri, tercümeleleri) hakkında da yeterli mâlûmat verilmemiştir. Son kısımlarda şiiri ve edebî şahsiyeti hakkında verilen bilgiler de kâfi değildir. Şiiri, iç (muhteva) ve dış (şekil) özellikleri bakımından incelenebilirdi. Şâir, 'arûzun hangi bahirlerini kullanmıştır? Vezin ve kalîye kusurları var mıdır? Me'ânî (semantik: anlambilimi) açısından hatâları var mıdır? Bedî, beyân ve me'ânî san'atlarından hangilerini kullanmıştır? Bu hususlara yer verilmemiştir. En sonda Bibliyografya (Merâci') yer almaktadır. Burada, sadece eserlerin adı ve müellifleri zikredilmiş, basıldığı yer ve tarihler kaydedilmemiştir. Bu, ilmî bir eserde bulunmaması gereken bir kusurdur ve haklı olarak, okuyucu, bu eserlerin hangi baskılarından istifade edildiği hususunda tereddüt edecektir. Müellif, eski eserlerin çoğundan, bu arada Batı'da neşredilen 8 eserden de faydalanmıştır. Bu çalışma 1945 yılında tamamlandığı için, son 40 yıl içinde, gerek Şark'ta gerek Garp'ta neşredilmiş olan bazı eser ve tetkiklerden hâli ile, istifade edilememiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, bu eser, Zuheyr hak-

kindaki tetkiklere faydalı bazı ilâvelerde bulunmuş vasat bir çalışma olup, istifadeden uzak değildir.

13- Hannâ Nemir, *Zubeyr b. Ebî Sulmâ*⁴⁶ (Silsiletu't-Tarâ'if, 4 nr. 3).

14- Alfred Hürî, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ* (Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî).

15- İhsân en-Nass, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ* (Dâru'l-Fikr, Dimaşk).

16- Dr. Nâsiruddîn el-Esed, *Mesâdiru's-Şi'ri'l-Câhili ve Kıymetuba't-Târihiyye* (2. baskı, Kahire 1962, s. 526-542). Doktora tezi olarak üstün bir derece ile kabul edilen ve ilk basımı 1952 yılında yapılan bu eser, Câhiliyye şiirinin kaynakları ve tarihî kıymeti hakkında değerli bilgiler vermektedir. Burada da şâirimize hususî bir fasıl ayrılmıştır. Onun şiirlerinin toplanması, mevsukiyeti ve değeri hususu, ilk defa bu eserde sistemli olarak incelenmiştir.

17- Seyyid Hanefî Haşeneyn, *Medresetu Zuheyr fi'l-'Asreyni'l-Câhili ve Sadri'l-İslâm* (Master tezi, Kahire 1958, 232s.).

18- Cemil Sultân, *Zuheyr, Şâ'iru Ehli'l-Câhiliyye* (Dâru'l-Envâr, Beyrut 1973, 135 s.) Bu eser, şu ana başlıkları ihtiva etmektedir: Giriş, Hayatı, Eserleri, Gayesi, Mevkii, Şürinden Seçmeler (Saha'l-Kalbu), Mu'allaka'sı.

19- Dr. 'Abdulkâdir er-Reba'i, *es-Sûretu's-Şi'riyye ve Mecâlâtü'l-Hayât'inde Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, el -Mevrid, c. IX, sayı 3 (1400/1980), s. 11-34. Bu makalede, Zuheyr'e göre "insan, günlük hayat, tabiat, hayvanlar ve kültür" hususları incelenmiştir.

B- Arap Edebiyatı Tarihleri:

Son bir asır içinde, gerek Batı dünyasında, gerek Doğu dünyasında, mufassal olsun, muhtasar olsun, birçok Arap Edebiyatı Tarihleri neşredilmiş bulunmaktadır. Bunlar arasında gerçekten kıymetli olanlar da vardır. Bu nevi eserler, aslında ana kaynaklara istinat eden hulâsa ve toplamalardan ibarettir. Fakat müelliflerinin şahsî görüş ve değerlendirmelerini de ihtiva ettikleri için önemlidirler. Aşağıda, bunların önemli olanları, ilk basım tarihleri nazar-ı dikkate alınarak, kronolojik sıra içinde verilecek, Zuheyr'le ilgili sayfalar gösterilecektir. Biz, bu eserlerin son baskılarından faydalandık.

Şark'ta Neşredilenler:

1- Mustafâ Sâdik er-Râfi'i, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I-III, 2. baskı, Beyrut 1394/1974, III, 236-245.

2. Corcî Zeydân *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*. I-IV, Dâru'l-Hilâl, Kahire, ts., I, 98-100.

(46) Bu ve aşağıdaki bazı eserler, görülmediği gibi, basım yer ve tarihleri de tesbit edilememiştir.

3- Ahmed el-İskenderî ve Mustafâ 'Inânî , el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târihihi, 18. baskı, Mısır, ts. s. 69-71.

4- Ahmed Hasen ez-Zeyyat, Târihu'l-Edebi'l-'Arabî. 25. baskı, Kahire, ts., s. 52-55.

5- Mehmed Fehmî. Târih-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye, I. Câhiliyye Devri, İstanbul, 1917, s. 43-50. 691-724.

6- Hannâ el-Fâhûrî, Târihu'l-Edebi'l-'Arabî, Beyrut 1960, s. 148-164.

7- Şevkî Dayf, Târihu'l-Edebi'l-'Arabî, I-III, Kahire 1960 v.d., I. el-'Asru'l-Câhili s. 300-332.

8- 'Omer Ferrûh, Târihu'l-Edebi'l-'Arabî, I-III, Beyrut, 1388-92/1969-92, I, 194-201.

9- 'Inâd Gazvân İsmâ'il v.b., el-Edebu'l-'Arabî, Bağdâd 1394/1974, s. 74-77.

Garp'ta Neşredilenler :

1- Cl. Huart, Littérature Arabe, Paris 1939, s. 14-15; Türkçe trc.: Arab ve İslâm Edebiyatı, çev. Cemal Sezgin, Ankara (1971), s. 24-25.

2- I. Pizzi, Letteratura Araba, Milano 1903.

3- R.A. Nicholson, A Literary History of the Arabs, Cambridge 1969, s. 116-119.

4- Krymskiy, Arabskaya Literatura, Moskova 1911.

5- O. Rescher, Abriss der Arabischen Litteraturgeschichte, I-II, Stuttgart 1925.

6- H.A.R. Gibb, Arabic Literature, Oxford 1974, s. 20,22.

7- Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II, Leiden 1943-49, I, 23; Supplementband, I-III, Leiden 1937-42, 1, 47-48.

8- J. -M. Abd-el-Jalil, Histoire de la Littérature Arabe, Paris 1943, s. 43,256.

9- C. -A. Nallino, La Littérature Arabe, trad. Fr.: Ch. Pellat, Paris 1950, s. 45-46.

10- F. Gabrieli, Storia della Letteratura Araba, Milano 1951, s. 44-45.

11- Ch. Pellat, Langue et Littérature Arabes, Paris 1970, s. 74.

12- Régis Blachère. Histoire de la Littérature Arabe, Paris 1952-66, s.269-270.

13- Gaston Wiet, Introduction à la Littérature Arabe, Paris 1966, s. 31,34.

14- I. Goldziher, *A Short History of Classical Arabic Literature*, trans. Joseph Desomogyi, Berlin 1966, s. 16-17.

15- Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I-VII v.d., Leiden 1967 v.d., II, 118-120.

Doğu'da neşredilen Arap Edebiyatı Tarihlerinin çoğu Zuheyr hakkında 3-5 sayfalık kısa bilgiler vermektedir. Ancak, bunlardan 3 tanesi, onun üzerinde daha geniş olarak durmaktadır. Bundan dolayı, bu eserler, aşağıda kısaca tanıtılacaktır:

Mustafâ Sâdık er-Râfi'nin *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* (III, 236-245) adlı eserinde Zuheyr'e hususî bir bölüm ayrılmış olup, *Kitâbu'l-Ağâni*, *el-'Umde*, *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyye* gibi eserlere istinaden, onun hayatı, ailesi ve şiirlerinin değeri üzerinde durulmaktadır.

Mehmed Fehmî'nin *Târîh-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye*'sinde Zuheyr'in tercüme-i hâli için, bilhassa *Kitâbu'l-Ağâni*'den istifade edilmiştir. Fakat bu mâlûmat tasnif edilmemiştir. Ayrıca müellif, *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, *Ricâlu'l-Mu'allakâti'l-'Aşr* v.b eserlerden de istifade etmiştir. Sayfa 43-50'de, esas olarak, şiirlerine istinaden, dinî durumu incelenmekte, nesebi verilmekte ve Hz. Ömer'in onu takdir etmesinden bahsedilmektedir. Sayfa 691-724'de ise, onun kabilesi, ailesi Hz. Peygamber (s.a.)'le görüşmesi, ölümü (ölüm tarihi M. 631 olarak gösterilmektedir), hayatının sonlarında gördüğü rüya v.b. hakkında bilgi verilmekte; nihayet sonda, *Mu'allaka*'sının ekserisi serh ve tercüme edilmektedir.

Şevkî Dayf'ın *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (I. el-'Asru'l-Câhilî, s. 300-332)'si, onun hakkında oldukça geniş bilgi verdiği için, kayda değer. Esas olarak, el-Cumahî'nin *Tabakâtu's-Şu'arâ'* sından, *eş-Şi'r* ve *'s-Şu'arâ'* ve *Kitâbu'l-Ağâni*'den istifâde edilmiş; kabilesi, hayatı, *Divân*'ı ve şiiri hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir.

Batı'da te'lif edilmiş olan Arap Edebiyatı Tarihleri arasında, eskilerden R.A. Nicholson'ın eseri önemlidir. Yenilerden ise, Régis Blachère'in eseri, yeni bir metod ve anlayışla yazılmış, kıymetli bir eserdir.

Elimizdeki kaynakların tahlili gösteriyor ki, genellikle edebî eserlerdeki Zuheyr'le ilgili bilgilerin çoğu, yukarıda zikredilen beş-altı şahsın veya diğer bazı şahısların rivayetlerine istinat etmekte ve bu rivayetler, en eskilerinden en yenilerine kadar tekrar edilmektedir. Burada edebiyat tarihçisine düşen iş, şairimizin hayatı ile ilgili bu rivayetleri tasnif etmek, kronolojik sıraya koymak, doğru ve akli olanlarını tercih etmektir. Ayrıca diğer bir müşkilât ta, onun hayatının muhtelif safhaları ile ilgili haber ve rivayetlerin az nisbette bize ulaşmış olmasıdır. Halbuki onun muasırlarından İmru'ul-kays ve en-Nâbiğa ez-Zubyânî'nin hayatları, kendileri hakkındaki haber ve rivayetlerin çokluğu dolayısıyla, daha vâzih ve mufassaldır.

Kısaltmalar

- EB : Encyclopaedia Britannica, I-XXIV, U.S.A., 1965.
- EI : The Encyclopaedia of Islam, I-IV, Old Edition, Leiden 1913 v. dd.
- GAL : Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II, Leiden 1943-49; Supplementband, I-III, Leiden 1937-42.
- GAS : Fuat Sezgin, Geschichte des Arabischen Schrifttums, I-VII-, Leiden 1967 v. dd.
- İA : İslâm Ansiklopedisi, I-XII-, İstanbul 1940 v. dd.
- İİFD : Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi, Erzurum-Ankara.
- ŞM : Şarkiyat Mecmuası, Ankara-İstanbul.
- ZDMG : Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, Leipzig.